

1949.

VLAISAVLJEVIĆ,

UGO

Tri nacije kao tri ratne naracije

VLAISAVLJEVIĆ, UGO

Tri nacije kao tri ratne naracije

Dva načina na koje se komunistički režim stropoštao

Kao i sve zemlje nastale raspadom bivše Jugoslavije, ni BiH se ne uklapa u slavnu epiku o pobjedi civilnog društva nad "totalitarnom komunističkom državom" u istočnoj Evropi. Za razliku od nekih država Sovjetskog bloka, u ovim zemljama nije došlo do "baršunaste revolucije" nego do krvavog ratnog sukoba. Događaj pada komunizma odigrao se u užasu masovnih krvoprolića u kojima je jedna nacija bila smrtni neprijatelj druge, a ne u drami rušenja birokratske vlasti kroz jačanje samosvijesti društva o uskraćenim političkim i građanskim slobodama. Iako je i u južnoslavenskim zemljama bunt civilnog društva mogao biti shvaćen kao glavni pokretač promjena, najbolji primjer je Slovenija 80-ih godina, ipak je borba za neovisnu nacionalnu državu prevagnula kao daleko snažniji motiv. Tako se onda može objasniti zašto je veliki broj članova komunističke vladajuće elite ostao na vlasti i nakon propasti realnog socijalizma i čak predvodio narod u pokretu za svrgavanje nedemokratske vlasti. Upravo je borba za državu, plebiscitarno usvojeni prioritet onoga što bismo mogli nazvati državnim razlogom, podredila civilno društvo i tipične ciljeve njegovog samooslobođenja militantnim ciljevima zaigrane nacionalističke politike. Stvaranje nacionalne države ispostavilo se kao sveti cilj politike, koja se u dramatičnom momentu oružanog konflikta predstavila kao politika kolektivnog preživljavanja, pa je civilno društvo u nastajanju bilo preko noći usisano u militantno tijelo naroda. Čini se da je za razumijevanja novijeg političkog i društvenog konteksta regije binarna opozicija civilno/militantno nadodređujuća za sve važnije fenomene. Ona će nam poslužiti kao orijentir u našem retrospektivnom osvrtu na proteklih dvadesetak godina.

Istina je, dakle, da je tematika civilnog društva, nakon rušenja Berlinskog zida, uvedena u opticaj kao povlašten način gledanja na taj događaj. Ali to nije i jedina perspektiva za čitavu istočnu Evropu. Trebalo bi razlikovati dva principijelna načina na koji je propao realno postojeći socijalizam: s ratom i bez rata. Na jednom kraju istočnog dijela kontinenta mogli smo vidjeti međusobne obračune naoružanih naroda, a na drugom ustanak civilnog društva. Na jednom kraju su se države rušile i gradile, a na drugom su države jačale u njihovom simboličko-pravnom kapacitetu osiguravanja legalnih prava i sloboda.

Presudna politička borba je, prema jednom modelu, podrazumijevala sređivanje računa s državnim neprijateljima, a prema drugom, s neprijateljima društva. Nasuprot pacificirajućoj civilnoj politici stajala je goropadna militantna politika. Glavni ishod prve politike bilo je reintegrirano društvo i država ojačanog demokratskog legitimiteta, a kod druge politike bilo je to stvaranje od jednog “društva”, koje se nikako nije moglo dovoljno integrirati, više uzorno integriranih “zajednica”.

I upravo tu se pojavljuje deficit jednako prisutan prije kao i poslije pada komunizma. On bi se mogao označiti kao deficit civilnog društva, a koji se u kontrastu sa povijesnim diskontinuitetom obilježenim propašću jednog i gradnjom drugog režima pokazuje kao konstitutivan za državne zajednice zapadnog Balkana. Taj deficit na posebno upečatljiv način dolazi do izražaja u slučaju Bosne i Hercegovine, ali tako da baca razjašnjavajuće svjetlo i na političku i društvenu stvarnost drugih zemalja u regiji.

Etno-politika kao dominantni oblik politike u regiji

Ako je principijelni nosilac “baršunaste revolucije” bilo civilno društvo, tko je onda nosilac “krvavih revolucija” jugoistočne Evrope? To je dakako etnička zajednica koja sebe opaža kao zrelu i samosvesnu modernu naciju. U Bosni i Hercegovini postoje tri takve etničke nacije: Bošnjaci, Hrvati i Srbi. Raspad Jugoslavije od strane je takvih političkih subjekata shvaćen kao proces nacionalnog oslobođenja iz prisilne državne zajednice iskušane kao “tamnica naroda”. Ono što su građani federalne države kao civilno društvo mogli pokrenuti i u mnogim aspektima i pokrenuli kao borbu protiv “totalitarne države” pod zastavom ljudskih prava i temeljnih sloboda, ubrzo je pretumačeno i preuzeto od novih nacionalnih elita kao njihov vlastiti razlog političkog angažmana i pretvoreno u glavni povod za nacionalno-oslobodilački rat. Ipak, pretpostavka takve mogućnosti preuzimanja jeste, dakako, slabost jugoslavenskog civilnog društva, pa čak i upitna egzistencija tog društva kao društva. U doba kada se u svim novim postjugoslavenskim državama novija povijest redeskribira⁰¹ kao milenijska povijest čiji su glavni akteri etničke zajednice, mnogi sumnjaju da je jugoslavensko društvo bilo išta više od konglomerata etnija.⁰²

Ako je ostalo otvoreno pitanje je li ovo društvo postojalo i ako jeste u kojemu stupnju integriranosti je to

onda bilo, sasvim je izvjesno da je propast zajedničke države pretpostavljala konačnu dezintegraciju tog društva. Ipak, skloni smo vjerovati da se nakon sloma komunističke ideologije moglo uočiti nešto kao kriza kolektivnog identiteta čak i pod pretpostavkom da prethodni režim za svoje građanstvo nije imao ništa drugo nego mehanički zbir konstitutivnih etnija. U svakom slučaju period polustoljetnog zajedništva “zbratimljenih naroda” imao je dovoljno utjecaja na njih da je trebalo ideološki snažno preformulirati bazičnu formu etno-nacionalnog identiteta. Vladajuća etno-nacionalistička ideologija u duhu je perenijalističkog samoshvaćanja na samorazumljiv način odbacivala svaku pomisao o nekoj dubljoj metamorfozi kolektivnog identiteta, svodeći dugu prošlost međusobnih kulturnih i socijalnih interakcija lokalnih naroda na jednostavan izraz stoljetnog opadanja nacionalne samosvijesti pod podmuklim utjecajem asimilacije u okrilju suviše bliske koegzistencije s etničkim strancima iz susjedstva, najprije u Prvoj, a onda i u Drugoj Jugoslaviji. Kao krunski dokaz takvom gledištu poslužila je činjenica o burnom buđenju nacionalne svijesti nakon što je popustila ideološka stega titoizma ili, što dolazi na isto, da je upravo buđenje ove svijesti izazvalo kraj ovog režima. U svakom slučaju, propast jedne ideologije proleterskog internacionalizma, u lokalnom okviru protumačene kao državna politika etničke koegzistencije, i prodor etničkog separatizma dva su simultana, tijesno povezana fenomena.

Uistinu je plauzibilno naknadno interpretirati posljednjih sto i više godina politike u regiji kao principijelno etnički motiviranu politiku u kojoj kao glavne aktere povijesti vidimo lokalne etničke zajednice u njihovoj borbi za opstanak. Treba imati na umu da je moderna politika uvedena na povijesnu scenu kao politika etno-nacionalnog oslobođenja. Pogrešno je vjerovati da je titovski komunizam naglo prekinuo kratku tradiciju politike kao etno-politike i da je doveo do svojevrsnog “zaledivanja” jedva tek oblikovanih nacionalnih identiteta. To bi značilo upravo podleći naivnoj ideologiji etno-nacionalizma koja etničke identitete vidi kao predeterminirane i suštinski bezvremene: oblikovane prije državnih konstrukcija i utjecajnih ideologija modernog doba. Upravo obratno: moglo bi se pokazati da je iskustvo multietničke koegzistencije u socijalističkoj Jugoslaviji na presudan način utjecalo na preoblikovanje lokalnih etničkih identiteta. Moglo bi se tvrditi da ih je ovo iskustvo tek i produciralo u njihovoj aktualnoj formi.

- 01 O pojmu redescripcije vidi R. Rorty, *Contingency, irony, and solidarity*, Cambridge University Press, 1989.
- 02 Cf. Na primjer Neven Sesardić, “Liberalizam i njegove nevolje s nacionalizmom”, *Status* 9, Mostar, 2006, str. 20.-25.

03 Etienne Balibar et Immanuel Wallerstein, *Race, nation, classe. Les identités ambiguës*, Editions la découverte, Paris, 1990. Tamo čitamo: "Nijedna nacija (a to će reći nijedna nacionalna država) ne posjeduje de facto etnički temelj, što znači da nacionalizam ne bi mogao biti definiran kao etnocentrizam, osim upravo u smislu produkcije fiktivnog etniciteta" (70.-71.).

04 Cf. o tome Fethi Benslama, "Identitet i izvlaštenost", Forum Bosnae 18, Sarajevo, 2002.

Aktualni etnicizam ne može misliti produktivnu interakciju etnija, a pogotovo ne njihovu suštinsku metamorfozu potaknutu tim interakcijama. Slijepa mrlja takvog nazora koji duboko obilježava dominantnu samosvijest lokalnih etnija jeste nemogućnost da se pojmi ono što je E. Balibar nazvao "fabriciranjem etničkog", a što je učinak modernih državnih i političkih institucija.⁰³

I doista je istina da su lokalne politike i državne institucije proizvele postojeće etničke identitete. Ako, nasuprot tome, uzmete etničke identitete kao unaprijed gotove i nepromjenljive, onda se sva dinamika etničke interakcije svodi na slabljenje i jačanje tih identiteta, na njihovo približavanje i udaljavanje. Prema tom gledištu, složena multietnička država poput jugoslavenske federacije donosi opasnost slabljenja i gubljenja kolektivnog identiteta. Međutim, upravo je Bosna i Hercegovina primjer koji dokazuje suprotno. Velika blizina etničkih grupa i milenijski suživot pod skutima iste državne zajednice nisu spriječili nego su možda čak pospješili razdiobu tri konstitutivna etnička identiteta. Upravo je gradnja moderne državne zajednice s temeljnim političkim institucijama, najprije u Austro-Ugarskoj, a potom u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, pokrenula re-eticiziranje tu od davnina obitavajućih vjerskih skupina: katolika, pravoslavaca i muslimana. Na tragu Balibarovih uvida, moglo bi se pokazati da je svaki državno-politički režim na nov način pospješivao međuetničku interakciju i ustvari predstavljao novi sloj u konstituciji lokalnih etničkih identiteta. Prema tome, Hrvati, Srbi i Bošnjaci (Muslimani) nisu isti narod prije i poslije titovske Jugoslavije. Moglo bi se, na primjer, pokazati, kao što je to učinio francuski etno-psihoanalitičar Fethi Benslama, da je zavidna etnička blizina koju je postigla prošla državna politika, u vidu etničkog bratstva na kojem se ideološki veoma inzistiralo, ono što stoji u osnovi začuđujuće netrpeljivosti i mržnje s kojom se ovdje sručio komunizam.⁰⁴

Rat kao nova paradigma u interpretaciji stvarnosti

Pretpostavimo li da državna politika fabricira etničke identitete, onda ćemo našu pažnju usmjeriti na to kako se realizira ova državno-politička produkcija etničkog. Kada je riječ o Bosni i Hercegovini, onda se dva najvažnija sloja konstitucije aktualnog etničkog identiteta vezana uz jučerašnji komunistički režim i da-

našnji režim zasnovan na Daytonskom mirovnom sporazumu. Međutim, takav veliki utjecaj politike moguć je prije svega zato što je u lokalnom kontekstu svaka vladajuća politika ustvari politika kolektivnog identiteta, tj. etnopolitika. Onda je najvažnije pitanje kako to da su sve vladajuće politike koje su na scenu stupile u doba modernosti po svojoj suštini etno-politike. Čini se da odgovor na to pitanje leži u konstitutivnoj ulozi rata za svaku politiku koja je stekla pristanak većine naroda.

Ništa važno ne možemo znati o državnim politikama regije ako ne uvidimo njihovu vezu s ratom. To su u načelu pobjedonosne ratne politike. One su kreirane u ratu i svoje tumačenje društvene i kulturne stvarnosti, svoju naraciju o historijskoj prošlosti i svoje buduće programe zasnivaju na iskustvu velikih bitaka i masovnih stradanja iz posljednjeg rata. Moderna povijest Bosne i Hercegovine relativno je kratka, ona počinje u 19. stoljeću propadanjem Otomanskog carstva i priključenjem austrougarskoj monarhiji. To je povijest čiji su najvažniji događaji nacionalno-oslobodilački ratovi i oružane pobune protiv strane imperijalne vlasti. Domaća politika uvijek počinje kao poslijeratna oslobodilačka politika omogućena oružanim svrgavanjem neke strane vlasti.

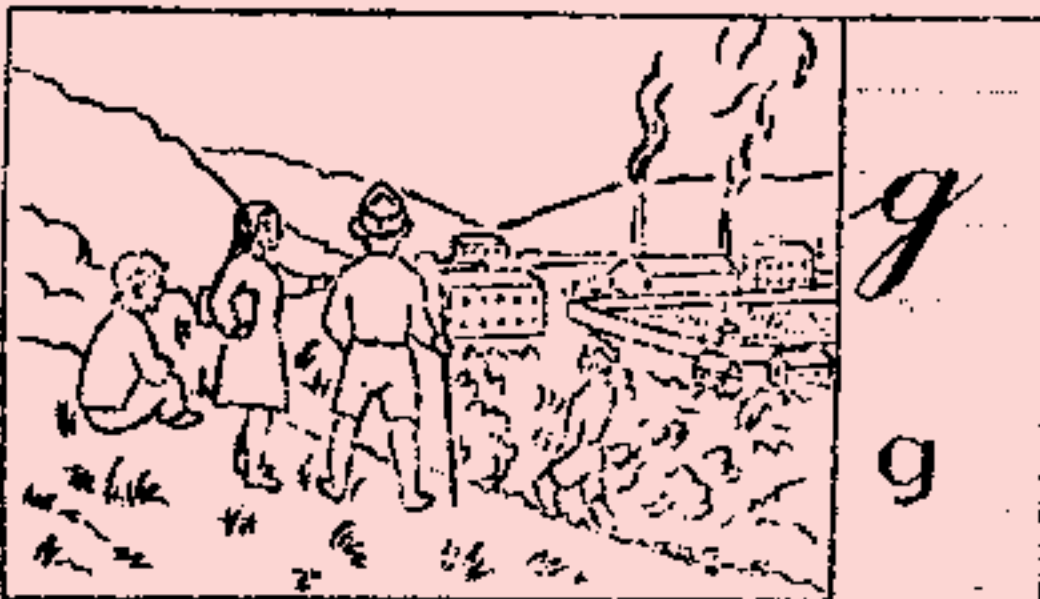
Nema sumnje da je u burnoj povijesti Balkana rat obilježio svaki prijelomni trenutak: stvaranje i propast država, kraljevina i imperija; nastanak i nestanak novih ideologija i ekonomija; kulturne preporode i propadanja; usvajanje i gubitak religija, vjerovanja i običaja itd.

U tom pogledu novija povijest bitno se ne razlikuje od dalje prošlosti. Aktualni nacionalizam crpi svu svoju moć i privlačnu snagu iz rata koji je izbio nakon okončanja "realno postojećeg socijalizma". Vladavina komunističke ideologije bila je rezultat velike pobjede, ali i velikih patnji u prethodnom ratu. Takozvana Prva Jugoslavija s počecima industrijskog kapitalizma stvorena je nakon Prvog svjetskog rata na ruševinama velikih imperija. Bosna i Hercegovina ušla je u modernu povijest ulaskom austrougarskih trupa na njene teritorije.

Nije dovoljno reći da je prošlost balkanske regije obilježena mnogim ratovima i da je to svakako ostavilo duboke posljedice na politički, društveni i kulturni život naroda koji tu obitavaju. Pritom se ipak najčešće previđa konstitutivna uloga rata za mnoge najvažnije aspekte mirnodopskog života ovih naroda. Treba dovoljno ozbiljno uzeti činjenicu da se nakon svakog balkanskog rata mijenjaju temeljni obrasci kulture, politike

Etienne Balibar

g

g

pioniri gledaju grad.
u gradu je logor.
jagoda im ganuto govo-
ri: drugovi, moj tata
umire tamo od gladi.

- 05 Ovdje ukazujem na analogiju sa sociologijom znanosti Thomasa Kuhna i njegovim shvaćanjem uloge paradigmi.
- 06 O vezi kolektivnog sebstva i zajedničkog dobra vidi Charles Taylor, *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*, Cambridge University Press, 1989.
- 07 O narativnoj pragmatiki kao načinu prenošenja etničkog identiteta vidi J.-F. Lyotard, *Le Post-moderne expliqué aux enfants, Correspondance 1982-1985*, Gallilée, 2005.
- 08 Vidi o tome Homi Bhabha, *Nation and Narration*, Routledge, 1990.
- 09 Cf. Ugo Vlaisavljević, *Rat kao najveći kulturni događaj*, Mauna-Fe, Sarajevo, 2007., str. 95. i dalje.

i društva, a tako i kolektivnog identiteta. Ne samo da su promjene političkih režima u novijoj povijesti proizvod rata nego su tako nastale i nove gramatike i standardni jezici, novi književni kanoni i književne stvarnosti, nove historiografije i načini njihovog pisanja i izlaganja, nove ideologije, novi moralni obrasci, novi muzeji i arhivi itd. Upravo je u kolektivnom iskustvu ratne stvarnosti i pokušaju njene vjerodostojne interpretacije potrebno vidjeti promjenu paradigme razumijevanja same te ratne stvarnosti, ali i svake poslijeratne stvarnosti (kulturne, političke, jezičke itd).⁰⁵

U balkanskim ratovima, uostalom kao i drugdje u svijetu, ne treba vidjeti samo oružani konflikt nego i dramatičan socijalni i kulturni preobražaj. Tvrditi takvo nešto nipošto ne znači umanjivati strahote rata niti opovrgavati njegov destruktivni karakter. Ne treba previdjeti da malim narodima ove regije svaki rat, ne samo svjetski nego i lokalni, uzima najveće žrtve i donosi najstrašniju opasnost: opasnost potpunog istrebljenja. Dovoljno je podsjetiti na posljednji rat i na genocid u Srebrenici. Bosna i Hercegovina bila je poprište najvećih bitaka i najvećih stradanja u partizanskom otporu u Drugome svjetskom ratu. Ogromno kulturno značenje rata upravo dolazi iz dramatičnog kolektivnog iskustva nepojmljivih strahota i čudesnog nadvladavanja najveće opasnosti: nestanka čitavog naroda s lica zemlje. U svijesti ovdašnjih ljudi to značenje rata se priznaje se i slavi kao ratna pobjeda, kao velika počast herojima i kao velika zahvalnost žrtvama. Epika pretvara rat u nešto veličanstveno. Užasni rat čini čitavu kulturu epskom. Prema toj epici, koja se naslanja na milenijsko kolektivno pamćenje o uzastopnim velikim valovima imperijalnih osvajanja, rat je uvijek prikazan kao neravnomjerna borba dobra i zla, kao hrabri, ali često uzaludni otpor malog miroljubivog naroda pred ogromnom silom nemilosrdnog agresora. I velike žrtve i velika junaštva nalažu čuvanje sjećanja na ratnu prošlost. Epska glorifikacija rata opisuje ukazivanje najvećeg dobra, zajedničkog dobra čitavog naroda, pred iskušenjem najvećeg zla, koje dolazi od nekog drugog, uistinu stranog naroda.

Tri naroda kao tri korpusa ratnih priča

Etnički identitet, kako se povijesno oblikuje u lokalnom kontekstu, jeste ovo "zajedničko dobro", spleteno od velikih podviga i stradanja, koje su ukazuje u ratnoj kataklizmi.⁰⁶ Ovaj identitet se gradi i čuva kao pam-

ćenje jednog kolektiva o svojim najvećim iskušenjima u kontinuiranoj borbi za opstanak. Usvojiti etnički identitet znači participirati u transgeneracijskom prenošenju izvjesne naracije, u stvari velikog narativnog korpusa u kojem jedno "mi" pripovijeda kako je usprkos dramatičnim zapletima uspjelo da ostane to što je oduvijek bilo.⁰⁷ Ratna priča je, dakako, povlašteni oblik ove naracije u kojoj se tka etnički identitet. Pripadati jednoj etničkoj zajednici znači sudjelovati u pričanju ratnih priča makar na jednoj od tri narativne instance: kao slušatelj (onaj kojem je adresirana priča, jer se radi o njegovim srođnicima i precima), kao autorizirani pripovjedač (kao svjedok događaja ili kao nekadašnji adresirani slušatelj) ili čak kao sam junak priče.

Postojanje tri etničke nacije u Bosni i Hercegovini podrazumijeva tri velike naracije na snazi i opticaju u javnom mnijenju.⁰⁸ U ratnim pričama koje se neumorno prepričavaju, prošlost ove zemlje vidi se na tri različita načina. Iako se u tim pričama često opisuju isti događaji, isti junaci, te mnoge stvari koje se podudaraju, pričaju se tri različite kolektivne sudbine. Ako ništa drugo, očuvanje etničkog identiteta nalaže da ono "mi" koje je nosilac narativne radnje ne bude poistovjećeno s nekim drugim "mi". Pripovjedno "mi" sadašnjosti ima obavezu da čuva ratničko "mi" prošlosti živim i djelatnim. A ovo prošlo "mi", sačuvano na taj način u kolektivnom pamćenju, osigurava postojanost i čvrstinu aktualnog "mi" sadašnje etničke zajednice.

U zajedničkoj domovini kakva je Bosna i Hercegovina u kojoj sve tri etnije ne samo da žive svoju vlastitu sudbinu, nego stoljećima na mnogo načina dijele i zajedničku sudbinu, a lako se međusobno razumiju kao da govore istim jezikom, ispričati ratnu priču, a da to bude dio konstitutivne etničke naracije, svjedočanstvo o sudbini etničke zajednice kojoj pripada pripovjedač te priče, podrazumijeva uvažavanje izvjesnog narativnog koda i kanona pripovijedanja. Etničko ime je tu svakako najvažniji element osiguranja etno-narativne posebnosti. Etnonim je ključni marker etničkog identiteta. Tri etnije postoje i opstaju kroz dugu povijest zahvaljujući tome što su iz generacije u generaciju novorođeni dobivali imena iz kanoniziranih repertoara tri odvojene familije vlastitih imena.⁰⁹

Narativne instance (slušatelj, pripovjedač i junak) unaprijed su doznačene jednoj skupini koja se imenuje iz jednog skupa vlastitih imena. Samo tako može nara-

cija biti konstitutivna za etnički identitet. No, odakle dolaze etnonimi i kako su se uopće mogli razdijeliti u tri odvojena skupa? Vlastita imena koja su rezervirana za tri narativne instance crpu se iz rezervoara osobnih vjerskih imena. Prije nego što su postali Hrvati, Srbi i Bošnjaci, stanovnici ove zemlje ponajprije su se razlikovali kao katolici, pravoslavci i muslimani. Vjeroispovijest je direktno nametala različite klase osobnih imena, a preko njih, kroz generacije, u značajnoj mjeri i prezimena. Na taj način vjerska je pripadnost s vremenom omogućila etniciziranje vjerske skupine, a to je onaj proces koji povezuje ratne priče, kao priče o sudbini jedne skupine, s određenim skupom vlastitih imena. Krivo je vjerovati da vjerska skupina sama po sebi već predstavlja etničku skupinu, iako se to može nekom učiniti da je slučaj u BiH. Osvrnemo li se na druge primjere u svijetu, vidjet ćemo da etnije u pravilu uspijevaju sačuvati različite vjerske skupine u svome okrilju. Međutim, u ovom dijelu svijeta veliki su vojni pohodi i dramatične smjene imperijalnih vlasti najprije donijeli ovdašnjem stanovništvu njihove različite religije, a potom ih opet od jedne do druge vlasti stavljali kao vjerske skupine u različit položaj, priređujući im tako često sasvim zasebne sudbine. Isprva je kolektivni pripovjedač ratnih priča bila vjerska skupina koja je pričala o teškoj sudbini svoje vjere, ali je upravo naracija o zajedničkoj sudbini pričana onima kojih se ta sudbina tiče, osigurana posebnom familijom vlastitih imena, neprimjetno, ali neumitno etnicizirala ovu skupinu i pretvorila je u jedan zaseban etnos.

Za svaku etničku skupinu uopće postoje dvije opasnosti njenog konačnog iščeznuća: eksterminacija i asimilacija.¹⁰ Jednu donosi rat, a drugu mir. Za male narode Balkana ne zna se što je bilo pogubnije: brojni ratovi ili periodi mira koji su sve do novijeg doba podrazumijevali inkorporaciju pobijeđenog naroda u državni poredak, u jezik i kulturu, pa i u ogromno demografsko tijelo moćnog osvajača. Nije pretjerano reći da je za ove narode mir čak mogao biti opasniji od rata, jer je donosio prijatnu perfidne simboličke eksterminacije kroz postupno i dugotrajno usvajanje svaгда impresivne imperijalne kulture. Asimilacija bi završila u identifikaciji gotovo čitave lokalne skupine s jednim “mi” druge nacije/naracije, sa sudbinom jednog velikog naroda. Pretpostavka toga jeste usvajanje osobnih imena koji markiraju tu naciju/naraciju, a u drevno vrijeme to je podrazumi-

jevalo vjersku konverziju. Sada razumijemo zašto je strah od kolektivnog nestanka u dugoj tradiciji junačke epike, kao konstitutivnog identitarnog diskursa, najčešće imenovan kao strah da se ne izgubi ime i ne promijenjena vjera. To je očiti već znak etničke samosvijesti na djelu – upravo stoga što je to strah od asimilacije. Ali i znak da je etničko još gotovo sasvim uronjeno u supstancu vjerskog. Tek će gradnja moderne nacije u dovoljnoj mjeri etnicizirati bosansko-hercegovačke vjerske skupine: bile su potrebne moderne državne i političke institucije da bi se fabriciralo ono etničko neophodno, kako tvrdi Balibar, da bi nacija imala dovoljno tvrdu i trajnu jezgru.

Tri etničke skupine u Bosni i Hercegovini tri su velike naracije o stoljetnim pokušajima njihove eksterminacije i asimilacije. Stranac koji se nađe u ovoj zemlji često će imati priliku čuti od ovdašnjih ljudi jadikovke o ugroženosti etničke skupine kojoj oni pripadaju. Danas kada je već mnogo godina prošlo od rata teško će mu biti u to povjerovati. Ali zatečen pred slijepom uvjerenišću tih ljudi možda će pomisliti da je posljednji rat i mogao početi zato što je većina ljudi povjerovala u tu ugroženost.

Stvar je u tome što je etnička zajednica uistinu zajednica preživljavanja: riječ je o ratnom akteru koji je jedva izmakao svome istrebljenju i koji nakon rata nastoji gajiti što življe sjećanje na rat da bi se na taj način borio protiv asimilacije u miru, a i da bi što spremnije dočekao novi rat. Etnička zajednica zajednica je pamćenja koju ratne priče drže na okupu. Tipično etničko stanje neke zajednice jeste stanje vojne mobiliziranosti potaknute jasnim sjećanjem na protekli rat (svaki važniji politički stav u javnosti izrečen je pod znakom *memento belli*). Shodno tome, moglo bi se reći da je i multietničko društvo titovskog socijalizma bilo u etničkom stanju, kako smo ga upravo definirali. Kroz čitavu svoju polustoljetnu povijest ovaj režim držao je svoje građane u “vanrednom stanju”.¹¹ I postdejtonska Bosna je, bez sumnje, građanstvo u vanrednom stanju.

Neprijatelj iz prethodnog rata

No, tko je to doista jučer ugrožavao višetetnički grozd titovskog društva, a danas bosansko-hercegovačke etničke zajednice? Najkraći odgovor glasi da je to u oba slučaja bio “neprijatelj iz prethodnog rata”. Ako taj neprijatelj još dugo nakon rata ne bi bio djelatan, nitko

- 10 O opasnosti iščeznuća čitavog jednog naroda koju donosi asimilacija vidi: Raymond H. C. Tieske, Jr. and Bardin H. Nelson, “Acculturation and Assimilation: A Clarification”, *American Ethnologist* 1, No. 2, 1974, str. 351.-367.
- 11 O “vanrednom stanju” vidi G. Agamben, *The State of Exception*, University of Chicago Press, 2005.

12 Anthony Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, Blackwell, Oxford, 1986., str. 56.

13 Vidi o tome moj ogleđ "Yugoslav Communism and After: The Continuity of Ethnopolitics", *Identities – Journal for Politics, Gender and Culture*, Vol. 2, No. 2, Skopje, 2003, str. 13.

ne bi slušao ratne priče pa bi naracija ostala bez treće instance, životno zainteresiranog slušatelja, a to će reći bez transgeneracijskog prijenosa. Narativna entropija smrtno ugrožava postojanje etničke nacije. Njeno vitalno stanje jeste stanje ugroženosti. Stalno bdijuća svijest o prisustvu neprijatelja jeste ono što čini ratne priče stvarnim, a ratne priče sa svoje strane treba da proizvedu takvu svijest. Ne zna se što je važnije za vođe nacije, njene utjecajne političare i ideologe: pričati ratne priče ili otkrivati posvuda podmukle neprijatelje koji vrebaju.

Koliko je važan "neprijatelj iz prethodnog rata" možemo otkriti usporednom analizom prethodnog jugoslavenskog i sadašnjeg bosansko-hercegovačkog režima. Riječ je o neprijatelju koji je konstitutivan za etnički identitet onih koji su napadnuti. Stoga i taj neprijatelj ima amblem etničkog identiteta. U Drugom svjetskom ratu to je bio nacist Nijemac, koji se ukazao kao imperijalni neprijatelj koji lokalnim etnijama prijeti istrebljenjem. Velika ugroženost svih etničkih skupina Prve Jugoslavije dovela je do snažne međuetničke solidarnosti. Zajednički herojski otpor u narodnooslobodilačkom ratu pružio je mogućnost da se kod svih etnija stvori naracija u kojoj se pripovijeda o zajedničkoj sudbini. O junacima partizanskog pokreta koji su porijeklom iz svih jugoslavenskih etnija moglo se pričati tako da mjesta pripovjedača i slušatelja nisu ekskluzivno rezervirana ni za jednu etniju.

Opasnom stranom neprijatelju, pravom strancu kakav je Nijemac, duguje se dakle stvarnost međuetničkog bratstva. Famosna krilatica "bratstvo i jedinstvo" nije tek Titova domišljata ideološka formula nego prilično vjerodostojan opis poslijeratne multietničke stvarnosti, makar samo prvih godina nakon rata. Budući da je etnička zajednica po definiciji bratska zajednica, međuetničko bratstvo iskivano u otporu stranom agresoru pokazuje da su sami temelji socijalističkog društva prvobitno bili etnički. Istinski stranac, onaj koji ne govori lokalne jezike (Nijemac je onaj koji je "nijem"), približio je "domaće strance" u čvrsti zagrljaj bratske zajednice.

Važno je ovdje sagledati ulogu politike koja se već etablirala kao djelatnost modernih političkih institucija i ideoloških pokreta. Kao što je to karakteristično za tzv. treći svijet, relativno kratko moderno doba u ovom je dijelu svijeta shvaćeno kao doba samooslobođenja naroda kroz ustanke i oslobodilačke ratove. Poslijeratna vladajuća politika u takvom je kontekstu ona politička op-

cija koja je bila u stanju masama ponuditi najprihvatljiviju interpretaciju svega onoga što se dešavalo u ratu. S obzirom na najvažniji ulog takve politike, a to je tumačenje ratne sudbine dane etničke zajednice, ona se mora pojaviti kao politika etničkog identiteta, tj. kao etno-politika. Dakle, iako predstavlja modernu političku ideologiju, titovski komunizam također je obavio zadaću koju zahtijeva drevni etnicizam: ljekovitu etničku reinterpretaciju konfliktne društvene stvarnosti.¹² Ta politika stekla je široku narodnu podršku jer je u okviru svog prosvjetiteljskog, emancipatorskog projekta mogla dovoljno uvjerljivo objasniti hitlerovski imperijalizam kao posljedicu klasne borbe, a istovremeno ponuditi najprihvatljiviji oblik međuetničkog pomirenja. Kada se bivše socijalističko "društvo" naknadno sagleda iz perspektive etnopolitike, a tome pomaže njen suvremeni procvat, pa tako pojavi kao složena (kvazi)etnijska, onda jasno izlazi na vidjelo povijesni kontinuitet etnopolitike.¹³

Politika kao pripovijedanje ratnih priča

Posebno se mogu analizirati predmoderni etnopolitički aspekti involvirani u titoističkoj političkoj modernosti. Nit vodilja takve analize svakako bi bila funkcija ratne priče u političkom diskursu. Vjerujemo da je toj priči pripadala najvažnija funkcija: funkcija legitimiranja političkog poretka. Rukovodioci socijalističkog poretka pred prigovorom o uskraćenim slobodnim izborima na kojima bi se pred biračima tek mogla provjeriti legitimnost vlasti pozivali su se na mnogo važniji izbor koji je u ratu ovjeren ustankom nenaoružanog naroda i ovjeren krvlju njegovih heroja. Prolivena krv partizana postavila je sveto u temelje režima, pa je već i sama sumnja u pristanak naroda smatrana svetogrđem i stoga nemilosrdno osuđivana. Iz istog izvora crpljen je i karizmatički legitimitet partijskih i državnih vođa: visoko pozicionirani funkcionari u miru su regrutirani iz redova vojnih čelnika i odlikovanih vojnika u ratu. I mnogo godina nakon rata, praktično sve do propasti komunizma, ratne priče bile su važan i nezamjenjiv dio javnih političkih govora, pogotovo onih održanih u presudnim trenucima povijesti: kada je trebalo pokrenuti ustavne, političke i ekonomske reforme, intervenirati u međunarodnoj politici, smijeniti političke protivnike itd.

Nije stoga pretjerano reći da je jugoslavenski socijalizam trajao onoliko dugo koliko su ratne priče djelo-

vale očaravajuće na većinu naroda. Snaga uvjerljivosti ovih priča bila je direktno proporcionalna težini novih ratnih prijetnji. Socijalizam je suštinski ovisio o trudu i učinkovitosti vanjskog i unutarnjeg neprijatelja. Ono što su bili neuspjesi ekonomske reforme 60-ih i 70-ih godina za emancipatorsku politiku radničke klase, koja je obećala blagostanje za svih, to je bila politika evropskog detanta za politiku koja je uistinu držala građane socijalističke Jugoslavije na okupu: za politiku etničkog identiteta. Teško je znati što je više doprinijelo propasti poretka: sve snažnija unutarnja ekonomska kriza ili sve slabiji vanjski neprijatelj. Naizgled paradoksalno, osnaživanje demokratskih kapaciteta poretka, o čemu svjedoči otvaranje granica i veoma uspješno pokretanje turističke industrije (pri čemu je promjeni imidža neprijatelja najviše doprinio masovan dolazak njemačkih turista na jadransku obalu), direktno je potkopalo etnopolitičke temelje poretka.

Tada je na vidjelo izašao deficit građanskog identiteta jer je popuštanje autoritativne stege vodilo produbljivanju razlika među građanima u vidu sve izraženijeg etničkog pluralizma. Štoviše, građanska integracija koju je obećala komunistička ideologija upravo je zakazala na pravcu koji je anticipiran kao najpouzdaniji i najvažniji. Naime, jugoslavensko međuetničko bratstvo imalo je svoju glavnu osovinu: srpsko-hrvatsko bratstvo, i to na temelju najveće jezične bliskosti ovih dviju etnija i njihovog statusa glavnih aktera federalnog državnog ugovora. Upravo tu, u međuetničkoj relaciji koja je imala najveće izgledе građanske integracije, pojavili su se inherentni etnički limiti integracije. To su limiti koje je nalagao i osiguravao neprekoračivi prag asimilacije. Kao što je to pokazao opijajući nacionalizam Hrvatskog proljeća početkom 70-ih, nesumnjivi uspjeh građanske integracije, u točci kada se rodila prijetnja da se Hrvati i Srbi etnički više ne razlikuju, pokrenuo je mehanizme etničke razdiobe. Možda bi se mogla braniti hipoteza, s obzirom na zasnivajuću ulogu etnopolitike, da je daleko uznapredovali proces oblikovanja jugoslavenskog građanskog identiteta doveo do raspada zajedničke države.

Rat u Bosni i Hercegovini

Posljednji rat koji je opustošio Bosnu i Hercegovinu, s kojim je pao komunizam i raspala se Jugoslavija, imao je presudno drukčiji etnički karakter. Tome ratu,

doduše, ni ovaj put nije nedostajao “genuini stranac” iz prethodnog rata – sve zaraćene strane iznosile su dokaze o njegovoj podršci protivniku – ali to je principijelno, po svojim glavnim akterima, bio rat između lokalnih etničkih skupina. Mjesto pravoga stranca sada je zauzela figura neprijatelja kao “domaćeg stranca”. Nema sumnje da je rat učinio da bosansko-hercegovačke etnije u velikoj mjeri postanu jedna drugoj strane, o čemu svjedoči velika poslijeratna “etnička distanca”, ali je također važno primijetiti da je upravo prije rata, iznenadnim otkrivanjem strane (etničke) kulture kod susjeda, bila ispunjena jedna od glavnih pretpostavki za pokretanje krvavog konflikta.

O gubitku povjerenja u komunistički režim i njegovu ideologiju ne bi se moglo ni govoriti da oficijelna interpretacija Narodno-oslobodilačkog rata nije izgubila svoj kredibilitet u masama.

Kada imamo u vidu konstitutivnu ulogu ratne naracije, onda nam je lako objasniti zašto su izgledi za slom režima izazvali krizu etabliranog etničkog identiteta, a onda i urgentnu potrebu njegove modifikacije (reinterpretacije). Ono što se najčešće imenuje kao plamen etno-nacionalizma koji je buknuo u jugoslavenskom javnom mnijenju krajem 80-ih godina nije ustvari ništa drugo nego izraz brojnih ideoloških pokušaja udovoljavanja ovom imperativu žurne prepravke kolektivnog identiteta, ali ovaj put kroz njegovo separatno učvršćivanje i osiguravanje.

Zašto je gubitak bratske bliskosti morao voditi međusobnoj konfrontaciji etničkih skupina? Prije svega zato što je taj gubitak u masama porodio uvjerenje da ove skupine ne mogu živjeti u istoj političkoj zajednici. Vidjeli smo da je zasnivajuća pretpostavka jugoslavenske političke zajednice bilo otkriće međuetničke bliskosti i to u njenoj krajnjoj formi “bratstva i jedinstva” u kojoj se briše razlika između međuetničkog i unutarnjeg, između unutarnjih i vanjskih etničkih relacija. Drugi razlog leži u tome što etno-nacionalizam, koji nam domješta ideologiju titoizma, kao svoj primarni cilj ima definirati etnije kao moderne političke zajednice: nacije. Iako moderni politički pokreti nacionalnog buđenja datiraju u jugoslavenskim zemljama barem od 19. stoljeća, suvremeni etno-nacionalizam uvjerava svoje pristalice da lokalne “zajednice sudbine” još uvijek ostaju etnije, a to će reći nedovoljno konstituirani subjekti modernog političkog života, dok god su s drugima u brat-

14 Cf. Ugo Vlaisavljević, "Die Politik des Wissens und des Nichtwissens", u: W. Benedek, Otto König, Ch. Promitzer (Hg.), *Menschenrechte in Bosnien und Herzegowina: Wissenschaft und Praxis*, Böhlau Verlag Wien, Köln, Weimar, 1999., str. 285.-308.

15 Cf. Ph. Poutignat and J. Streiff-Fenart, *Théories de l'ethnicité*, suivi de Les groupes ethniques et leurs frontières de F. Barth, Paris, PUF, Paris, 1995.

skoj političkoj zajednici. Zato je s propašću komunizma odmah objavljen početak nemilosrdne borbe svake etničke skupine za svoju naciju-državu. Naravno da je to za Bosnu i Hercegovinu – kao etnički složenu zemlju koja prema povelji ZAVNOBiH-a iz 1943. godine "nije ni srpska, ni hrvatska, ni muslimanska, nego i srpska i muslimanska i hrvatska" – imalo najtragičnije posljedice. Ovdje je borba etničkih skupina za svoje vlastite državne političke zajednice postala borba za teritorije kroz akcije "etničkog čišćenja" čiji vrhunac svakako predstavlja srebrenički genocid.

Mnogi strani promatrači posljednjeg ratnog sukoba bili su zapanjeni pred činjenicom "ponavljanja povijesti". Činilo se, pogotovo prateći medijski prikaz rata, da se ponovno vode bitke iz Drugoga svjetskog rata, samo što je izostala izvanjska intervencija glavnog neprijatelja. To je možda posljedica odbacivanja komunističke interpretacije ovog rata, što je podrazumijevalo iščeznuće Nijemaca kao neprijatelja. Sada su se umjesto njih pojavili njihovi domaći kolaboracionisti kao glavni akteri. Pogubna reinterpretacija koja pretvara bratski susjedni narod u naciste današnjice bila bi možda nezamisliva bez duge vladavine ideologije koja je kao najvažnije tumačenje nacizma ponudila njegovo etničko tumačenje. Tako je nastavljena tradicija po kojoj je politički neprijatelj definiran kao etnički, a etnički "značajni Drugi" sa svoje je strane definiran kao najopasniji politički protivnik. Pritom definicija najvećeg zla također ostaje preuzeta iz prethodne ratne naracije – ono se i dalje imenuje kao nacizam ili fašizam – pa se smrtni neprijatelji vide kao (nekadašnji) kolaboracionisti. Takva definicija nalaže i opravdava potpunu dehumanizaciju neprijatelja, pa je onda u borbi protiv njega sve dopušteno: i najveća zvjerstva neće nauditi ljudskosti onog koji se suprotstavlja Nečovjeku.¹⁴

U lokalnom kontekstu etnički identitet jasno pokazuje svoju relaciju prirodi.¹⁵ Ratna etno-politika u kojoj se ovaj konstituiraju otkriva ga kao identitet u kontrastu s neprijateljevim etničkim identitetom. Rat s novim neprijateljem zasigurno donosi metamorfozu dotadašnjeg identiteta s obzirom da je poslijeratni etnički identitet prije svega ne-identitet glavnog ratnog neprijatelja. U otporu Titovih partizana, uzmemo li samo bosansko-hercegovačke etničke zajednice, Hrvati, Srbi i Muslimani identificirali su se kao anti-fašisti ne-Nijemci (što je onda omogućilo njihovo bratsko zbližavanje).

U ratu iz 90-ih Bošnjaci-Muslimani pojavili su se kao ne-Srbi i ne-Hrvati, Hrvati kao ne-Srbi i ne-Bošnjaci, a Srbi kao ne-Bošnjaci i ne-Hrvati.

S druge strane, priroda etničkog identiteta nalaže njegovanje iluzije o njegovom milenijskom trajanju. Taj paradoksalni dvostruki zahtjev za metamorfozom i permanentnošću identiteta pomiruje se u takvoj vrsti narativne strategije pri obradi posljednjeg rata da se polazeći od njegove interpretacije reinterpretera stvarnost svih prethodnih ratova. Pritom je posebno važna reinterpretacija pretposljednog rata u svijetlu onog posljednjeg, jer se ustvari upravo u toj reinterpretaciji na odlučan način uklanja opasnost dvostrukog etničkog identiteta i pomiruje neophodna metamorfoza s neophodnim održanjem kontinuiteta identiteta.

Veliki imperij u malom tijelu etnije

Kako sada vladajuća etnopolitika, koja se pojavljuje kao matrica gotovo svih utjecajnijih političkih gledišta, objašnjava lokalno međuetničko neprijateljstvo? Tako što se sklonost drugih ka zlu, njihova skrivena ili neskrivena volja za istrebljenjem svojih susjeda, tumači upravo kolaboracionističkim opredjeljenjem: ratnim savezom koji su oni nekada sklopili s istinski stranim neprijateljem, s nekim imperijem. Ako je veza između etničke stranosti i neprijateljstva za etnopolitiku prirodna i neraskidiva, to je zbog stoljetnog kolektivnog iskustva s velikim imperijima. Stranost koja se odjednom prepoznaje u etničkom identitetu susjedne zajednice, stranost koja tu zajednicu čini neprijateljskom, dolazi od neočekivanog izranjanja na površinu kulturnog naslijeđa stečenog pod asimilacijskim utjecajem nekog imperija. Kolaboracionizam i asimilacija dva su lica, ono ratno i ono mirnodopsko, prisustva imperija na ovom tlu koje etnopolitika jednih prepoznaje kod drugih, a što ih jedne za druge čini "domaćim strancima". Prava priroda etniciteta se u "banalnom nacionalizmu" svakodnevnice prozire se kao duboki tragovi strane kulture u mentalitetu i običajima susjeda, kao izvjesno duhovno srodstvo koje ih još veže uz nekada moćnog zavojevača. Istina je da svaka etnička skupina sada veliča svoje imperijalno naslijeđe i u njemu istovremeno prepoznaje svoju autentičnu kulturu. "Naša kultura" i susjedna etnička kultura razlikuju se kao "dobra" i "loša" imperijalna uprava u "našem kolektivnom pamćenju". Požar etno-nacionalizma koji je zahvatio regiju nakon pada

komunizma, a koji je ustvari burni učinak grozničave rekonstrukcije etničkog bića do jučer zbratimljenih jugoslavenskih nacija, producirao je čudnovatu stvarnost simultanog postojanja u kolektivnom pamćenju nekadašnjih imperijalnih uprava: Bizanta, Otomanskog imperija, Austro-Ugarske, pa i jugoslavenske federacije. Rad na invenciji etničke tradicije, koji je naložilo postkomunističko doba, snažno je revitalizirao i postojeće i fiktivne sedimente davnih asimilacijskih procesa. Male nacije su tako ustvari ponovo posegnule za svojom milenij-skom strategijom etničkog preživljavanja: talozi asimilacije, koja je predstavljala smrtnu opasnost u prošlom imperijalnom režimu, postaju moćno oružje simboličkog otpora prema novim naletima asimilacije koju sprovodi tekući imperijalni režim, pri čemu ona do jučer strana kultura postaje danas autentično našom (umjesto da predstavlja prijetnju, postaje spas).¹⁶

Tako male etnije imaju ogromna kulturna tijela jer su u sebi interiorizirale nekadašnje velike imperije. Treba imati na umu da su ovu interiorizaciju izvršili borbeni kolektivi, akteri (prethodnog) rata, u svrhu svoga preživljavanja. Ovdje se dakle velike, svjetske kulture i civilizacije pojavljuju kao konstitutivni materijal etničkog identiteta, kao neiscrpane riznice "mit-simbol" kompleksa.¹⁷ Najupadljivija razlika između današnjih konstitutivnih bosansko-hercegovačkih nacija jeste razlika u vjeroispovijesti pa se najvažnije "zajedničko dobro" etnija pojavljuje kao "religijsko dobro". Međutim, etniciziranje religijskog opredjeljenja moguće je samo ako se religija ukaže kao religijska kultura, kao izvjestan svjetonazor, moral, običajnost itd. A u zaleđu ove kulture stoji najmanje jedna bivša imperijalna kultura. Tako se etnije ne samo međusobno razlikuju nego se, po samoj repulzivnoj sili svoga identiteta, jedna drugoj suprotstavljaju kao nekada jedan imperij drugome – i to često usprkos moralnim nalogima iz svojih svetih spisa koje drže za povelje svoga identiteta.

Izgledi za pomirenje

Mogu li se onda lokalne etničke skupine ikada pomiriti? Nije li u sam njihov identitet upisano to da su kolektivni ratni akteri? Može li se za njih ikada rat okončati, ako asimilacija koju donosi mir nije manje opasna od samog ratnog uništenja? Tim više je ta mogućnost neizvjesna ako znamo da se lokalne etničke skupine suprotstavljaju asimilaciji upravo kao ratni akteri. Jer one

su se suprotstavljale teškim iskušenjima asimilacije u višestoljetnim vladavinama stranaca tako što su brižljivo čuvale usponu na izgubljeni rat koji je i doveo strane zavojevače u njihovu zemlju. Kolektivno pamćenje je prije svega pamćenje o posljednjem ratu, a gaji se iz nužde preživljavanja. Predati zaboravu posljednji rat znači za zajednicu pamćenja jednom za svagda izgubiti svoj etnički identitet. Ako je svrha pomirenja pacifikacija onih koji se mire, a što bi jedino i moglo donijeti pravi mir bez zaraćenih strana, nije li onda pomirenje ozbiljna prijetnja samom etničkom karakteru lokalnih etničkih skupina – koje su sebe svjesne, da ne zaboravimo, kao modernih nacija?

Ali nije li pretjerivanje toliko sumnjati u pomirenje onih koji su do jučer živjeli u "zbratimljenoj zajednici" ili, što je još važnije, čiji je suživot na tlu Bosne i Hercegovine trajao stoljećima? Međutim, pri glorifikaciji stoljetnog suživota, za koju se može naći puno dobrih razloga, ne treba previdjeti gvozdene okvire imperijalnih poredaka koji su se smjenjivali jedan za drugim. Suživot je predugo bio postojanje jednih pokraj drugih u vojnim režimima došljaka. Takvi režimi ustvari su i porodili ili makar presudno oblikovali etničke skupine u onom obliku kakav danas imaju jer su različite vjerske skupine postavljali u različit položaj prema vlasti i državi. Ne čudi onda što suvremene etničke nacije, svaka za sebe, reinterpreteraju, a u svojoj kolektivnoj imaginaciji i rekonstruiraju, raspoloživim materijalima "mit-simbol" kompleksa, neki prošli imperijalni režim kao svoj vlastiti kulturni i politički poredak.

Nije li onda jedini istinski oblik pomirenja ponudio titoizam koji je kao ideologija nastupio s prilično radikalnim odbacivanjem imperijalnog naslijeđa uopće? Za takvo nešto trebalo je uistinu veoma loše i za sve etničke skupine dovoljno uvjerljivo iskustvo s nekim osvajačkim imperijem, što je hitlerizam jamačno i pružio. Komunizam je kao revolucionarni oslobodilački pokret strasno propagirao anti-imperijalizam. Tako se međuetnička blizina nije ostvarila samo na bojnopolju i u revolucionarnoj ideologiji nego i u etno-kulturnoj ravni: etničko je sada, makar je to bila relativno kratkotrajna iluzija, kod svih zbratimljenih naroda postalo razdvojeno od svoje pozadinske imperijalne kulture.

Odmah nakon Drugoga svjetskog rata južnoslavenske etničke skupine koje su stoljećima živjele pod različitim imperijalnim režimima našle su se jedne pre-

16 U. Vlasisavljević, "The War Constitution of the Small Nations of the Balkans, or 'Who is to be reconciled in Bosnia and Herzegovina?'" , *Transeuropéennes*, Paris, No 14/15, 1998/99, str. 125-141.

17 Anthony D. Smith, *op. cit.*

- 18 O konceptu ratne stvarnosti kao "posljednjoj stvarnosti" vidi U. Vlaisavljević, "South Slav Identity and the Ultimate War-Reality", in: D. I. Bjelić and O. Savić (eds.), *Balkan as Metaphor. Between Globalization and Fragmentation*, The MIT Press, Cambridge Massachusetts, London, England, 2002., str. 191-208.
- 19 Vidi o tome David Miller, *On Nationality*, Clarendon Press, Oxford, 1995.

ma drugima u nečuvenoj blizini, naizgled bez prevelikog povijesnog bremena pretrpljenih asimilacija, ali u blizini koja je iznijela na vidjelo veliku oskudicu u njihovim "izvornim" etničkim kulturama. Njihov praslavenski, predimperijalni, ustvari predpovijesni pra-etnicitet (Uretnizität) – na koji su se također pozivali komunistički ideolozi međuetničkog bratstva – pokazao se suviše praznim i apstraktnim, bez supstancijalnog kulturnog sadržaja. Svaki ozbiljniji pokušaj oslobađanja od asimilacijskih tekovina imperijalne povijesti svakako je bio jalov posao. Nije onda iznenađujuće što su se nakon pada komunizma čule žalopojke o Titovom dobu u kojem je bio nametnut lažni etnički identitet.

Pa ipak, u tom dobu nije postojao samo međuetnički mir nego i pomirenje u svom uzornom obliku bratstva. Međutim, ako se takvo pomirenje uzme kao poželjan oblik pomirenja za današnje doba onda se ono čini bezizglednim. Naime, ne smijemo previdjeti činjenicu da ono što je jučer izgledalo kao pomirenje, da je to bilo pomirenje unutar čvrstog vojnog saveza ili, radije, jednog jedinstvenog ratnog aktera (Titovih partizana). Danas pomirenje aktera rata ne može biti po modelu okrupnjenog ratnog aktera: multietničke soldateske. Titoizam nije gradio svoje socijalističko društvo kao civilno. Ali bi se možda moglo tvrditi da je stvorio pretpostavke za takvo društvo povezujući etničke skupine u "zbratimljenu zajednicu". Međutim, upravo je proces pacifikacije militantnog društva kao ratnog saveza etničkih skupina i postupno pretvaranje etničkog u civilno odvelo ratobornoj podjeli društva.

Što danas najviše stoji na putu pomirenja? Čini se da željeno pomirenje ima sasvim uzak manevarski prostor. Ono nipošto ne smije predaleko otići. Lokalne etničke nacije ne bi dopustile svoje vraćanje u krilo nekadašnje bratske zajednice. Čuvanje etničke posebnosti nalaže da etničke skupine moraju ostati jedna drugoj strane u emfatičnom smislu riječi. A stranost kod ovih zajednica kao osebnih ratnih aktera već podrazumijeva neprijateljski stav prema onima koji su strani. Budući da su sada kao nikada prije u povijesti zadobile lik interioriziranih imperijalnih kultura, svako njihovo preveliko političko i kulturno međusobno približavanje pokrenulo bi okidače koji zvone na uzbunu pred opasnošću asimilacije. Kako drukčije shvatiti pomirenje ako ne kao dokinuće ratnog karaktera zajednice? Ali to bi u lokalnom kontekstu vodilo ukidanju njene etničke biti. Ako

pomirenje ne može donijeti pacifikaciju militantnog tijela etničke skupine, je li to onda uopće pomirenje koje odgovara svome pojmu? Glavna prepreka pomirenju nije nekakva ideološka magla koju treba ukloniti. Nisu lokalne etničke skupine jedna drugoj strane jer su podlegle iluziji etno-nacionalizma. Glavna teškoća za postizanje miroljubive koegzistencije sastoji se u tome što se poslijeratna etnička i međuetnička stvarnost ne konstruira na osnovu ideologije kao nekog privida stvarnosti nego na osnovu naracije o posljednjem ratu, koja hoće da bude vjerodostojan opis stvarnosti svih stvarnosti: stvarnosti rata.¹⁸ Epistemološkim vokabularom izraženo, ratna naracija prikazuje se kao nesumnjivo "verificirani etno-nacionalizam".

Reducirani princip nacionalnosti

Princip nacionalnosti¹⁹ nadahnuo je i napajao snage koje su dovele do raspada Jugoslavije i ne čudi da je bio uzdignut u glavni princip legitimiteta u procesu gradnje postjugoslavenskih političkih jedinica. Budući da je ovaj princip bio ustvari shvaćen kao princip monoetničke nacionalnosti, a to znači reduciran na princip etniciteta, čini se da je opravdano govoriti o novijoj poslijeratnoj povijesti zapadnog Balkana kao o dobu etnopolitike. Prije nego kao neku posebnu politiku, etnopolitiku bi trebalo tumačiti kao interpretativni kôd koji je na djelu u gotovo svim dominantnim političkim strujama i orijentacijama. Kao što smo vidjeli, etnopolitika se pokazuje kao stroj za proizvodnju ratnih priča u kojima se svaka poslijeratna stvarnost predstavlja kao upamćena ratna stvarnost. Reducirani princip nacionalnosti, usvojen kao vrhovni princip tumačenja političke i društvene stvarnosti, leži u osnovi danas uvriježenog shvaćanja da moderna povijest Balkana, u kojoj su se jedan za drugim smjenjivali narodnooslobodilački ratovi, nije ništa drugo nego postupno ostvarenje "teleologije povijesti" (Husserl) čija je posljednja svrha monoetnička nacionalna država. Ova država je krajnje postignuće prošlih ustanaka i ratova, protu-asimilacijskih otpora i kulturnih preporoda. Svrha povijesti jeste kraj strane vlasti, a to je za etnopolitiku konačni bijeg iz velikog tijela imperija. Najmanje dva ili tri imperija su se pokazala su se kao glavni akteri ostvarenja ovog kraja narodnooslobodilačke povijesti. Za sve secesionističke nacionalizme koji su doveli do kraja Jugoslavije, ova federalna socijalistička država bila je oličenje nametnute strane

vlasti. A Evropska unija, podržana od SAD-a, pokazala se kao prvi “imperij” koji uvažava i čak podržava temeljno stremljenje lokalne etnopolitike: jednu etničku skupinu u jednoj državi.

Junačka epika oslobođenja, koja predstavlja glavnu potku svih historijskih objašnjenja u dobu etnopolitike, uvijek referira na imperije, pripovijedajući nam priče o brojnim utjelovljenjima u državne, vojne, kulturne (itd.) poretke osvajača i kasnija izbavljenja iz njih. Tekući epski kanon, koji bi po definiciji trebao u jedan narativni korpus uključiti zgrade i peripetije svih važnijih ratnih priča iz prošlosti, postavlja kao napokon završenu slavnu kroniku o tome kako je “naš narod” uspio iščupati se iz gvozdene zagrljaja brojnih imperija, pa i onog posljednjeg, komunističkog.

Ako je raspad Jugoslavije proveden po nalogu principa nacionalnosti, jer je ovaj uzet kao glavni princip državnog legitimiteta, može se pretpostaviti da je razlog propasti jednog poretka i stvaranja novih jedan te isti razlog. Hoćemo li reći da je nedostatak legitimiteta “totalitarnog” jednopartijskog režima van svake sumnje? Sve do svojih posljednjih dana ovaj režim nikada nije upriličio slobodne građanske izbore na kojima bi provjerio svoj legitimitet, a kada su se ovi izbori jednom napokon dogodili, režim je propao. Međutim, može se također tvrditi da je provjeru svog legitimiteta na takvim izborima ovaj režim dopustio kada ga je već na drastičan način počeo gubiti. Odluka o izborima bila je znak fatalne slabosti jedne druge vrste legitimiteta koja dugo vremena nije trebala izbornu provjeru.

Ritualu ubacivanja kuglica u kutije koji su ismijavali, komunistički ideolozi suprotstavili su ratni izbor za koji se sudbinski odlučio gotovo čitav narod. Titova politika pobjedonosna je politika koju su ogromne žrtve učinile svetom. To je politika koja je prošla najteži test svoje provjere i dobila pristalice koje su za nju bile spremne dati svoj život. Takva posvećena politika nije sebi mogla priuštiti opoziciju. Politički protivnik morao je i u miru biti tretiran kao “narodni neprijatelj”, pa je bilo opravdano koristiti sva sredstva njegovog eliminiranja. Etnopolitika jeste ono što titovsku politiku čini politikom prijatelja-neprijatelja (C. Schmitt) jer je neprijatelj definiran kao etnički Drugi, kao Stranac.

Međutim, ono što je u doba postkomunističke “tranzicije” važnije primijetiti jeste kontinuitet etnopolitike koji je, između ostalog, uočljiv i povodom pitanja

legitimiteta politike na vlasti. I ova novija poslijeratna politika nastoji ostati sankrosanktna i sačuvati nekadašnji oblik legitimiteta usprkos i ponad “racionalno-pravnog legitimiteta” (M. Weber) slobodnih višepartijskih izbora. Kako nas neprestano uvjeravaju političari na vlasti, svejedno o kojem lokalnom političkom režimu da govorimo, upravo poginuli borci i civilne žrtve posljednjeg rata ne bi dozvolili da se vladajuća politika radikalno pacifizira i da izgubi svoju etno-nacionalnu bit. Treba razmotriti politički utjecaj unija veterana i manipulacije političara na vlasti njihovim interesima u post-konfliktnim zonama bivše Jugoslavije da bi se otkrili drevni predpolitički mehanizmi legitimacije režima.

Oštećen spomenik žrtvama NOB-e, Očestovo